

УДК 340 (091)+378 (091)

Людмила Міхневич,кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ВИЩА ЖІНОЧА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. : СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

На матеріалах дореволюційної, радянської та сучасної історіографії розкрито розвиток досліджень про вищу жіночу юридичну освіту на українських територіях Російської імперії на початку ХХ ст. З'ясовано особливості висвітлення вищої жіночої освіти в українських та зарубіжних виданнях.

Ключові слова: юридична освіта, вища жіноча освіта, історіографія, джерелознавство.

Історія вітчизняної юридичної науки й освіти нині користується стійким інтересом сучасних дослідників. Але чимало аспектів цієї проблематики ще залишаються поза увагою науковців і потребують спеціального вивчення. Зокрема однією із складових системи освіти Російської імперії була вища жіноча освіта. На території українських губерній вона була представлена університетською освітою, громадськими і приватними вищими жіночими курсами та окремими спільними для чоловіків і жінок вищими школами. Втім, диплом про вищу юридичну освіту (за межами університетів) в Україні жінки могли отримати, лише закінчивши юридичний факультет (відділення) Київських та Одеських вищих жіночих курсів, які мали статус шкіл університетського типу та юридичне відділення приватних жіночих курсів Н. І. Невіанд в Харкові. Спеціальну юридичну освіту та диплом кандидата міжнародного права мали випускники Новоросійського міжнародного інституту, де спільно навчалися чоловіки й жінки. Такі навчальні заклади здебільшого були інноваційними проектами, апробували нові моделі освіти, тобто розвивалися у взаємозв'язку з тодішньою європейською освітньою системою. Тому досвід їх діяльності як позитивний, так і негативний можна врахувати в сучасних реформаційних процесах української вищої освіти, зокрема й юридичної. Між тим спеціальні дослідження вищої жіночої юридичної освіти

нині відсутні, хоча в контексті загальних питань жіночого руху, історії освіти та навчальних закладів деякі аспекти проблеми висвітлюються.

Метою статті є аналіз досвіду вивчення історичних реалій розвитку вищої жіночої юридичної освіти на українських землях початку ХХ ст., що може стати прикладом для становлення сучасної системи вищої освіти в Україні та її інтегрування до європейського освітнього простору.

Дореволюційна історіографія вищої жіночої юридичної освіти

Насамперед зазначимо, що перші звернення до питання про необхідність запровадження у Російській імперії системи вищої жіночої освіти або хоча б окремих її елементів відносяться до другої половини ХІХ ст. У літературі цього періоду розвиток освіти жінок розглядався в статтях з історії культури як проблема щодо вирішення жіночого питання та у працях, які розкривали жіночий рух за їх рівноправ'я. Тож питання вищої жіночої освіти вивчалось як правова, економічна, соціальна та культурна проблема. Окремі публікації були присвячені питанням жіночої освіти та її правовому регулюванню, зокрема проблемі університетської освіти жінок, а потім і власне діяльності жіночих навчальних закладів. Серед значної кількості таких робіт варто відмітити публікації М. Л. Песковського, де автор розкрив не лише причини організації перших ви-

щих жіночих курсів, їх історію, проаналізував систему вищої жіночої школи і закономірності її розвитку, але й зробив висновок про помилковість розділення освіти за гендерним принципом [1–3].

На початку ХХ ст. з'являються й перші спроби узагальнюючих досліджень з історії жіночої освіти Російської імперії та, зокрема, роботи О. Ліхачової, Н. Зінченко, О. М. Деревицького, М. І. Покровської, В. Теплової та ін. [4–9]. Варто відмітити й історико-юридичну розвідку та кілька пізніших публікацій К. Р. Шохоль [10–13], які містять фактичні матеріали історії виникнення вищих жіночих курсів та еволюції питання про жіночу освіту в Росії. Втім, всі ці праці торкалися історії жіночих навчальних закладів Петербурга та Москви і лише зрідка згадувалися Київські, Одеські та Харківські жіночі курси (О. Ліхачова, О. М. Деревицький, К. Р. Шохоль).

Цікава й невелика публікація О. М. Щербини «О допущении женщин в университет» (М., 1910). Автор звів до п'яти пунктів всі аргументи затятих недругів університетської жіночої освіти: 1) спільне навчання чоловіків і жінок приведе до «розпусти»; 2) освіта відволікає жінок від виконання обов'язків дружини, матері та господині; 3) переповнення університетів; 4) нездатність жінок до самостійної творчої діяльності; 5) формальна підстава — законодавча заборона університетської жіночої освіти. Вважаючи їх штучно надуманими, автор вбачав можливим їх усунення в законодавчому порядку в новому університетському статуті.

Окрему групу робіт становлять огляди історії і фактичного стану за окремі роки діяльності вищих жіночих курсів, які готувалися учасниками процесу їх створення. Хоча ці праці мають яскраво виражений публіцистичний характер, вони цікаві як джерелознавчі праці [14–23]. Водночас вони цінні перш за все тим, що містять різноманітний фактичний матеріал, описують процес відкриття закладів, професорсько-викладацький склад, висвітлюють основні напрями і форми організації навчальної діяльності, процес формування матеріально-технічної бази тощо. У цей час з'являються й праці в довідкових виданнях про вищі навчальні заклади, які мали елементи наукового дослідження [24]. Окремі свід-

чення безпосередніх очевидців подій подають цікаві факти функціонування окремих жіночих шкіл, зокрема у спогадах А. Л. Іконнікової [25], праці випускниці Одеських вищих жіночих курсів Д. Г. Атлас [26] та нарисі І. А. Линниченка [27].

Цінний архівний матеріал з історії українських (за територією) університетів Російської імперії, де побіжно висвітлювалися й питання жіночої освіти, зібраний та узагальнений у відповідних дореволюційних історичних та юридичних розвідках. Ці праці, зазвичай, являють собою ювілейні видання та сьогодні є класичними творами. Авторами розвідок про російські університети, які знаходилися на українських землях, були видатні вчені Д. І. Багалій, М. П. Чубинський, В. Я. Шульгін, М. Ф. Владимировський-Буданов, В. С. Іконніков, О. І. Маркевич та ін.

Дослідження вищої жіночої освіти радянської доби

У перші роки радянської влади спеціальні дослідження з історії жіночої освіти майже не проводилися. В Україні у 1927 р. було опубліковано розвідку Д. І. Багалія про допуск в університет жінок, працю О. А. Назаревського про перші роки діяльності Київських вищих жіночих курсів у ХІХ ст., а нарис історії Одеських вищих жіночих курсів В. Назаревського так і залишився в рукописі [28–30].

Важливою складовою історіографії дослідження даного періоду є бібліографічні статті та статті-некрологи, які опосередковано окреслюють діяльність професури вищих жіночих курсів, серед яких зустрічаються й статті про юристів [31–34].

У повоєнній радянській історіографії, хоч дослідження жіночої освіти й велися досить активно, характерними є вивчення історії жіночого руху, боротьби жінок за вищу школу та їх ролі і місця в суспільно-політичному житті Російської імперії (Н. П. Єфремова, Г. О. Тишкін, Е. О. Павлюченко). Радянські автори не рідко однобічно трактували жіночий рух і процес боротьби за освіту як одну із форм класової боротьби, залишаючи поза увагою проблеми загального розвитку системи вищої освіти Російської імперії. Водночас було розпочато вивчення за-

гальних питань освіти, історії школи й педагогічної думки. У цих дослідженнях належну оцінку отримала й дореволюційна вища жіноча школа (О. С. Бутягін, Ю. О. Салтанов). Між тим комплексні роботи здебільшого присвячувалися питанням університетської освіти жінок або столичним жіночим закладам [35—38].

Натомість літератури з історії становлення та розвитку вищої жіночої освіти в університетських центрах України було досить мало. У 1950—1970 рр. з'явилося кілька невеликих праць, присвячених жіночим освітнім закладам в Україні (Т. М. Федотова, О. М. Титова) [39—41]. Лише фрагментарно звертається до історії Київських та Одеських курсів В. Р. Лейкіна-Свірська [42], називаючи їх великими центрами жіночої вищої освіти. У 1980-х рр. опубліковані перші розвідки та підготовлена дисертація І. Г. Малинко, де авторка на основі архівних матеріалів відтворює історію створення і діяльності вищих жіночих курсів в Україні [43—45]. Однак у всіх цих працях звернення до вищої юридичної освіти жінок носили характер лише лаконічних тез.

Сучасна історіографія проблеми

Сучасні дослідження вищої жіночої освіти імперської доби найрізноманітніші. В полі зору вчених опинилися питання гендерної проблематики, ставлення влади Російської імперії до вищої освіти жінок, аналіз діяльності уряду, церкви, громадських установ в освітній сфері, ролі приватної ініціативи у формуванні освітніх традицій на теренах України у дореволюційний період тощо (Т. А. Удовицька, В. В. Нижник, О. О. Драч, Т. Г. Павлова). Привертають увагу праці з історії жіночої освіти як усієї країни, так і окремих її регіонів [46—51]. Цікавий матеріал вміщено в історичних працях про суспільно-політичний рух українських жінок за рівноправ'я, зокрема у сфері освіти, де розкрито й діяльність вищих жіночих курсів (М. Богачевська-Хомяк, Л. Смоляр) [52—55].

Окремо варто виділити монографії, дисертаційні роботи та наукові статті, які розкривають особливості функціонування провідних жіночих шкіл Києва, Харкова та Одеси [56—60]. Особливої

уваги в цій групі праць заслуговують ґрунтовні дослідження К. А. Кобченко, М. С. Рижкової та О. В. Мельника [61—63], які на основі архівних джерел розкривають історію Київських, Харківських та Одеських вищих жіночих курсів.

У сучасній літературі здійснені спроби переосмислення значення діяльності відомих науковців. Такі бібліографічні праці присвячені й правникам, наприклад, декану юридичного факультету Одеських вищих жіночих курсів О. Я. Шпакову [64].

Хоча сучасна історіографія жіночої освіти є досить багатою, безпосередньо розвиток юридичної складової освіти і науки або не розглядався зовсім, або висвітлений лише дотично. Схоже, за означеною тематикою можна назвати лише кілька праць історико-правового характеру. Зокрема організаційно-правові засади розвитку жіночої освіти як чинника досягнення рівноправ'я жінок вивчала О. В. Нестерцова-Собакар [65—66]. Авторка приділила увагу боротьбі жінок за право здобувати вищу юридичну освіту та займатися юридичною практикою. Натомість стаття К. А. Губар присвячена виключно юридичному відділенню Київських вищих жіночих курсів [67].

Висновки

Таким чином, проаналізувавши історіографічні надбання, можна зробити висновок, що праці дореволюційних дослідників здебільшого носять оглядовий характер та мають скоріше джерелознавчий, ніж історіографічний характер. Деякі автори, вивчаючи проблему жіночої вищої освіти, звертали увагу на причини створення жіночих курсів, на урядову політику щодо вищої жіночої освіти, іноді намагалися проаналізувати навчальний процес на жіночих курсах. У радянській літературі головний акцент ставиться на політичну і суспільну діяльність слухачок вищої школи, хоча низка авторів досить глибоко розкрили механізм розвитку і функціонування вищої школи в Російській імперії. Сучасним дослідженням проблеми вищої жіночої освіти імперського періоду притаманний всебічний аналіз різних факторів створення, розвитку та місця жіночої школи в загальній структурі освітнього процесу,

ролі окремих вищих жіночих навчальних закладів у формуванні освітньої політики країни. Однак це здебільшого історичні та педагогічні праці, в той час як історико-правових досліджень розвит-

ку вищої жіночої юридичної освіти досить мало. Тому, на наш погляд, історія вищої юридичної освіти жінок заслуговує на увагу істориків права.

ПРИМІТКИ

1. Песковский М. Образование женщин у нас и за границей / М. Л. Песковский // Русская мысль. — 1886. — № 7. — С. 86—73.
2. Песковский М. Л. Университетская наука для русских женщин / М. Л. Песковский // Русская мысль. — 1886. — №11. — С. 59—78; № 12. — С. 31—46.
3. Песковский М. Очерк истории высшего женского образования в России (за 20 лет) / М. Л. Песковский // Наблюдатель. — 1882. — № 4. — С. 74—92; № 5. — С. 164—177; № 6. — С. 117—135.
4. Санкт-Петербургские Высшие женские курсы за 25 лет / 1878—1903 // Очерки и материалы. — СПб. : Тип И. Н Скороходова, 1903. — 526 с.
5. Лихачёва Е. Материалы для истории женского образования в России 1856—1880 / Е. Лихачева — СПб., 1901. — 647 с.
6. Зинченко Н. Женское образование в России. Исторический очерк / Н. Зинченко. — Спб., 1901. — 49 с.
7. Деревицкий А. Н. Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания / А. Н. Деревицкий — Одесса. — 1902. — 164 с.
8. Покровская М. И. О высшем женском образовании в России / М. И. Покровская — Спб., 1906. — 210 с.
9. Теплов В. Пятидесятилетие высшего женского образования в России / В. Теплов // Вестник воспитания. — 1910. — № 9. — С. 117—132.
10. Шохоль К. Р. Высшее женское образование в России. (Историко-юридический очерк) / К. Р. Шохоль — СПб., 1910. — 150 с.
11. Шохоль К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России / К. Р. Шохоль // Журнал Министерства народного образования. — Новая серия. — 1912. — Ч. XL. — С. 153—195.
12. Шохоль К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России / К. Р. Шохоль // Журнал Министерства народного образования. — Новая серия. — 1913. — Ч. XLIV. — С. 1—36.
13. Шохоль К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России / К. Р. Шохоль // Журнал Министерства народного образования. — Новая серия. — 1913. — Ч. XLVI. — С. 1—58.
14. Краткий обзор истории и современного состояния Высших женских курсов в Киеве. — К. : Б. и., 1913. — 190 с.
15. Высшие женские курсы в г. Киеве : краткий обзор истории и современного состояния высших женских курсов в Киеве. — Саратов, 1915. — 35 с.
16. Одесские высшие женские курсы в 1909 г. // Журнал Министерства народного просвещения. — Новая серия. — 1910. — Ч. XXX. — С. 1—18.
17. Одесские высшие женские курсы // Отчет о деятельности Общества помощи нуждающимся курсисткам Одесских высших женских курсов за 1909—1912 акад. год. — Одесса : Тип. Одесские новости, 1913. — 43 с.
18. Одесские Высшие женские курсы. — Одесса : Тип. Одесские новости, 1911—1913. — 18 с.
19. Отчет общества вспомоществования слушательницам Одесских высших женских курсов за 1911—1912 акад. год. — Одеса, 1913. — 37 с.
20. Высшие женские курсы, учрежденные Обществом взаимопомощи трудящихся женщин / Отчет за 1912 год. — Х. : Тип. С. Иванченко, 1914. — 52 с.
21. Высшие женские курсы, учрежденные Обществом взаимопомощи трудящихся женщин / Отчет за 1914 год. — Х. : Тип. С. Иванченко, 1914. — 55 с.
22. Высшие женские курсы, учрежденные Обществом взаимопомощи трудящихся женщин / Отчет за 1915 год. — Х. : Тип. М. Зильберберг и сыновья, 1916. — 58 с.
23. Отчет о деятельности Харьковских Высших женских курсов, учрежденных Обществом взаимопомощи трудящихся женщин за 1915 г. — Х., 1916. — 35 с.
24. Марголин Н. Д. Из прошлого Киевских высших женских курсов / Н. Д. Марголин // Календарь и справочная книга г. Киева. — К. : б/м, 1906. — С. 263—268.

25. Иконникова А. Л. Воспоминания о деятельности Федора Яковлевича Фортинского на ВЖК в Киеве / А. Л. Иконникова // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. — 1903. — Кн. 17. — Вып. 2. — С. 67—75.
26. Атлас Д. Г. Старая Одесса, её друзья и недруги / Д. Г. Атлас. — Одесса : «Техник», 1911. — 114 с.
27. Линниченко И. А. 15-летие Одесских женских курсов / И. А. Линниченко // Одесские новости — 1918. — 6 октября — № 4. — С. 4.
28. Багалій Д. І. Справа про допуск жіноцтва в університети / Д. І. Багалій // Архівна справа. — 1927. — № 2—3. — Дод. Червоний Архів. — С. 14—20.
29. Назаревський О. А. До історії вищої жіночої освіти на Україні (з життя Київських жіночих курсів 70—80-х рр.) / О. А. Назаревський // Життя й революція. — 1927. — № 4. — С. 111—118.
30. Лазурский В. История Одесских Высших женских курсов (рукопись) // ДАОО. — Ф. 334. — Оп. 3. — Спр. 7528.
31. Загоровський Є. А. Я. Шпаков / Є. Загоровський // Східний світ. — 1928. — № 2 — С. 5—7.
32. Загоровський Є. Профессор А. Я. Шпаков (некролог) / Є. Загоровський // Записки Одеського інституту народного господарства. — Т. 1. — 1928. — С. I—VI.
33. Хмельницький І. Памяти професора А. Я. Шпакова / І. Хмельницький // Вісник Одеської комісії краєзнавців. — 1929. — № 4—5. — С. 6.
34. Покровский А. Профессор А. Я. Шпаков (некролог) / А. Покровский // Право и жизнь. — 1928. — Т. 1. — С. 77—79.
35. Московские высшие женские курсы (1872—1918) // Московский государственный педагогический институт им. В. И. Ленина. — М., 1972. — С. 9—14.
36. Санкт-Петербургские высшие женские (Бестужевские) курсы. 1878—1918 : Сб. ст. / Под общ. ред. проф. С. Н. Валка. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. — 2-е изд. — 303 с.
37. Федосова Э. П. Бестужевские курсы — первый женский университет в России (1878—1918) / Э. П. Федосова [под ред. Э. Д. Днепров] — М. : Педагогика, 1980. — 144 с.
38. Тишкин Г. А. Петербургский университет и начало высшего женского образования в России / Г. А. Тишкин // Очерки по истории Ленинградского университета. — Л., 1982. — Т. 4 — С. 137—206.
39. Федотова Т. Н. Н. Н. Ланге и Одесские Высшие женские курсы / Т. Н. Федотова // Материалы конференции посвященной 100-летию со дня рождения профессора Н. Н. Ланге (1858—1958). — Одесса, 1958. — 27 с.
40. Федотова Т. Н. О высшем женском образовании в Одессе / Т. Н. Федотова // Труды Одесского университета. — Серия филологические науки. — 1961. — Т. 151. — Вып. 11. — С. 184—191.
41. Титова О. М. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині XIX ст. / О. М. Титова // Український історичний журнал. — 1971. — № 10. — С. 85—91.
42. Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900—1917 гг. / В. Р. Лейкина-Свирская — М. : Мысль, 1981. — 285 с.
43. Малинко И. Г. Создание высших женских курсов на Украине / И. Г. Малинко // Вопросы истории СССР. — X., 1983. — Вып. 28. — С. 128—133.
44. Малинко И. Г. Деятельность высших женских курсов на Украине (конец XIX — начало XX вв.) / И. Г. Малинко // Вопросы истории СССР. — X., 1984. — Вып. 29. — С. 121—127.
45. Малинко И. Г. Высшее женское образование на Украине (вторая половина 19 — начало 20 века) [текст] : дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02 / Малинко Ирина Григорьевна // Харьковский государственный университет. — X., 1984. — 215 с.
46. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX — початку XX століття / О. О. Драч. — Черкаси : «Вертикаль», видавець ПП. Кандич С. Г., 2011. — 532 с.
47. Сидорова Т. Н. Развитие высшего женского образования в Приднепровье (начало XX века) / Т. Н. Сидорова // Вестник Днепропетровского ун-та. Сер. История и философия науки и техники. — Д., 1994. — Вып. 1. — С. 83—92.
48. Павлова В. В. Вища жіноча освіта на Слобожанщині в другій половині XIX — на початку XX століття / В. В. Павлова // Науковий вісник Харківського державного педагогічного ун-ту. — Іст. науки. — X., 1999. — Вып. 2. — С. 73—80.
49. Савчук В. С. Вища жіноча освіта у Катеринославі : кінець XIX — початок XX ст. / В. С. Савчук // Історія України. Зб. на пошану акад. П. Т. Тронька. — К., 2000. — Вып. 11. — С. 127—138.
50. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901—1910 рр.) [текст] : дис. ... канд. истор. наук : 07.00.01. / Добровольська Вікторія Анатоліївна ; Херсонський національний технічний університет. — Херсон, 2006. — 288 с.

51. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861—1920 рр.) [текст] / В. В. Вірченко, А. П. Коцур // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К. ; Чернівці : Книги—XXI, 2007. — 196 с.
52. Богачевська М. Дума України — жіночого роду / М. Богачевська — К., 1993. — 110 с.
53. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884—1939 ; пер. з англ. / М. Богачевська-Хомяк. — К., 1995. — 424 с.
54. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX ст. — поч. XX ст. : сторінки історії / Л. О. Смоляр. — Одеса : Астропринт, 1998. — 408 с.
55. Смоляр Л. О. Жіночі студії в Україні : жінка в історії та сьогодні / Л. О. Смоляр. — Одеса, АстроПринт, 1999. — 435 с.
56. Сукало А. М. З історії створення та діяльності вищих жіночих курсів у м. Києві / А. М. Сукало // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Історія. — К., 2000. — Вип. 43. — С. 14—17.
57. Плиско Л. М. Діяльність Харківських вищих жіночих курсів як важливий етап в історії становлення та розвитку Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (1907—1919) / Л. М. Плиско, М. П. Маслов // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди : Серія Історія та географія. — 1999. — Вип. 3. — С. 74—87.
58. Коломієць Т. Становлення вищої жіночої освіти в Харкові на початку XX ст. / Т. Коломієць // Краєзнавство. — 2003. — № 1—4. — С. 141—144.
59. Веселова Т. Н. Из истории высшего женского образования в Одессе (последняя треть XIX — нач. XX вв.) / Т. Н. Веселова, О. В. Мельник // Записки исторического факультета. — Вип. 1. — Одесса, 1995. — С. 81—89.
60. Добролюбский А. К истории женского высшего образования в Одессе в XIX — нач. XX вв. / А. Добролюбский // Південний захід. — Одесика: Історико-краєзнавчий альманах. — Вип. 7. — О., 2009. — С. 16—37.
61. Кобченко К. А. «Жіночий університет Святої Ольги» : історія Київських вищих жіночих курсів : монографія / К. А. Кобченко — К. : МП «Леся», 2007. — 271 с.
62. Рижкова М. С. Освіта жінок у Харківській губернії : історико-педагогічний аспект [текст] : монографія / М. С. Рижкова ; Укр. інж.-пед. акад. — Х. : УПА, 2013. — 208 с.
63. Мельник О. В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879—1921 рр.). [текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Мельник Олег Віталійович ; Одеський національний політехнічний ун-т. — О., 2009. — 242 с.
64. Музичко О. Є. Засновник Одеського інституту народного господарства професор Олексій Якович Шпаков (1868—1927) : біографічний нарис / О. Є. Музичко — Одеса, 2011. — 224 с.
65. Нестерцова-Собакар О. Розвиток державно-правового стану юридичної освіти жінок та юридичної практики в Україні / О. Нестерцова-Собакар // Право України. — 2003. — № 6. — С. 129—132.
66. Нестерцова-Собакар О. В. Правове становище жінки на українських землях у складі Російської імперії у другій половині XIX — на початку XX ст. [текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Олександра Володимирівна Нестерцова-Собакар ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2009. — 216 с.
67. Губар К. А. З історії правничої освіти в Україні : юридичне відділення Київських Вищих жіночих курсів / К. А. Губар // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 3 — С. 320—325.

Михневич Людмила. Высшее женское юридическое образование в Украине в начале XX века: состояние научной разработки проблемы.

На материалах дореволюционной, советской и современной историографии раскрыто развитие исследований высшего женского юридического образования на украинских территориях Российской империи в начале XX века. Установлены особенности освещения высшего женского образования в украинских и зарубежных изданиях.

Ключевые слова: юридическое образование, высшее женское образование, историография, источниковедение.

Mikhnevich Ludmila. Women's higher legal education in Ukraine in the early twentieth century: the state of scientific problems elaboration.

The development of scientific researches of women's higher legal education on Ukrainian territories of Russian Empire at the beginning of the twentieth century has been revealed on the basis of pre-revolutionary, Soviet time and modern historiographical materials. The specific features of women's higher legal education description in Ukrainian and foreign publications have been found out.

Key words: legal education, women's higher education, historiography, source studies.